

актуальною для діячів української, чеської та словацької культури. Її інтерпретація знаходилася у прямій залежності від тих завдань, які стояли перед культурою братніх народів. Осягнення культурних надбань інших народів мало врятувати українську та словацьку культури від загрози провінціалізму і національної обмеженості.

Взагалі, слід відзначити, що інтерес до українських культурних змагань з боку чехів і словаків, як і українців до культурних надбань цих двох братніх народів, мав неабияке значення. З одного боку, він служив моральною підтримкою діячів культури, з іншого, - свідчив про правильність обраного ними шляху. Такий взаємний інтерес, підтримка, прагнення вивчити, при необхідності використати кращий досвід, осягнути духовні змагання один одного і було на практиці творенням слов'янської культурної єдності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Horak J. Ze studii o ukrajinských latkách v literatuře české. Z dejin literatur slovanských (Stati a rozpravy), Praha, 1948;
2. Zilinskyj O. Ukrajinská lidová píseň v českém literárním vyvoji, in: Sto pedesát let česko-ukrajinských literárních styků (1814-1964), Praha, 1968; Hrivňak J. Mikola Lysenko a slovanství.// Slovanský přehled. - 1967.- Č.5. - S.298-300; Dvoržak V. Československo-ukrajinske hudebni vzťahy.// Slovanský přehled. - 1957. - Č.1. - S. 24-25; Hanusová Z. Ukrajinsko-české hudebni vzťahy a Mikola Lysenko.// Dějini a současnost. - 2000.- Č. 5.- S.8-12; 3. Hanusová Z. Вказана праця. 4. Там само. - S.9; 5. Dvoržak V. Вказана праця. - S. 24-25; 6. Hanusová L. Вказана праця. - S.10; 7. Hrivňak J. Вказана праця. - S.298; 8. Hanusová L. Вказана праця. - S. 11; 9. Там само. - S. 11-12; 10. Там само. - S. 12; 11. Там само. - S. 12.

О.М. Кравчук

КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНО – ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАКАРПАТТЯ В СКЛАДІ ЧСР

Одним з основних завдань національної політики Чехословацької республіки щодо Закарпаття стало визначення його державно-правового статусу. Особливістю цього процесу було те, що він розпочався ще до проголошення держави чехів і словаків в переговорах між представниками русинів – українців в США з Т.Г. Масариком, розглядався переможцями Першої світової війни на Паризькій мирній конференції, а також в Празі і Ужгороді в 1918 – 1919 роках. Звичайно, позиція уряду, Чехословаччини у визначенні державно - правового статусу краю відігравала важливе значення. Вже сам процес вибору більш „вигідної” для Праги моделі правового статусу регіону став основою оцінок державно-правового аспекту політики ЧСР щодо русинів-українців дослідниками міжвоєнного періоду (М.Бордош, О.Бочковський, К.Кадлец, А.Раушер)¹, радянськими істориками (І.Мельникова, В.Ганчин, І.Гранчак)², чеськими і словацькими (І.Ванат, В.Гонец, Й.Клімко, Ф.Коларж, К.Лацо, П.Мосни, П Шворц, З.Шолле)³, українськими науковцями (М.Болдижар, С.Віднянський, І.Ліхтей, В.Лемак, Ю.Бисага, Б.Ринажевський)⁴, дослідниками з діаспори (П.Р.Магочій, В.Маркусь, І.Поп, П.Стерчо, Ю.Химинець, В.Шандор)⁵. В працях зазначених істориків, написаних на розлогому документальному матеріалі, основну увагу акцентовано переважно на характеристиці однієї з концепцій державно-правового статусу Закарпаття, закріпленої в Сен-Жерменському договорі і конституції ЧСР. Концепція, розроблена русинами-українцями з США, згадується побіжно. Загалом, у висвітленні проблеми спостерігається суперечливість оцінок і висновків.

Враховуючи вищезазначене, мета даної статті – проаналізувати проекти державно-правового статусу Закарпаття в складі Чехословацької республіки, розроблені в 1918 – 1919 роках.

Ідея включення Закарпаття як автономної частини до складу Чехословацької держави була одним з варіантів національно-державної програми русинів-українців. Її вперше висловили русини-емігранти в США Так, 30 травня 1918 року М.Пачута від імені громадської організації „Американська руська національна оборона” вручив лідеру

чехословацького визвольного руху Т.Г.Масарику меморандум, в якому висловлювалось бажання русинів, за умови гарантії повної автономії, приєднатись до майбутньої держави чехів і словаків. Але до конкретних переговорів справа не дійшла. В той час серед емігрантів із Закарпаття домінували такі концепції національно-політичної програми, як створення самостійної держави, об'єднання з „братами галицькими і буковинськими”, автономія в складі Угорщини. Вони були сформульовані в резолюціях Американської народної ради угро-русинів (далі - АНРУР), прийнятих у Гомстеді (23 липня 1918 року) та Скрентоні (1 жовтня 1918 року). Тільки на завершальному етапі війни, коли після консультацій з багатьма американськими політиками і зокрема з президентом США В.Вільсоном (21 жовтня 1918 року), стало зрозуміло, що самостійність Закарпаття є нереальною, представники АНРУР на чолі з Г.Жатковичем розпочали переговори з Т.Г.Масариком про об'єднання краю їх батьків як автономної частини з державою чехів і словаків. Т.Г.Масарик з проектом погодився. Приєднання автономної русинської території не суперечило його концепції чехословацької держави як демократичного дому малих центрально-європейських народів, розширювало територію Чехословаччини до прямого сусідства з потенційно союзною Румунією⁶. Під час переговорів з Г.Жатковичем, 26 жовтня 1918 року, Т.Г.Масарик заявив: „Якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, вони становитимуть окремий штат”. Дослівний переклад слова „штат” означає державу, але, як вважають сучасні дослідники, Т.Г.Масарик мав на увазі надання русинам широкої автономії, а не статусу самостійної держави.⁷

Однак саме концепції федеративного зв'язку русинів-українців з чехами і словаками дотримувалась АНРУР. Організація прийняла 12 листопада 1918 року в Скрентоні ухвалу, „...щоб угро – русини з найширшими самоуправними автономними правами як держава на федеративній основі приєдналися до чехословацької демократичної республіки...”. Документ також твердив: „будемо творити незалежну державу з урядом і сеймом угро-русинським і будемо мати рівні права з іншими незалежними державами в федерації”. До автономної держави русинів-українців мали входити такі комітати як Спиш, Шариш, Земплин, Абауй, Гемер, Боршод, Угоча, Берег, Мараморощ.⁸

В кінці 1918-на початку 1919 року самі закарпатці починають підтримувати ідею автономного статусу свого краю в складі ЧСР. 18 грудня 1918 року представники Свалявської народної ради відвідали в Будапешті представника Чехословаччини М.Годжу і поставили вимогу „відриву Закарпаття від Угорщини і його приєднання або радше до України, або, коли б це не було можливе то до Чехословацької держави” з автономією „на території округів Унг, Берег, Угоча і Марамороща”. 7 січня 1919 року за злуку з ЧСР висловилося Пряшівська народна рада на чолі з А.Бескидом. Такі рішення були представлені чеськими політиками як вияв волі населення краю в обґрунтуванні перед країнами Антанти необхідності зайняття території Закарпаття до річки Уж. Після позитивного рішення війська ЧСР почали займати регіон, а вже 12 січня 1919 року - вступили до Ужгорода⁹.

Вирішальну роль у визначенні державно-правового статусу Закарпаття відіграла Паризька мирна конференція, що розпочала свою роботу 18 січня 1919 року. На конференції позицію Чехословаччини представляв Е.Бенеш, який 5 лютого 1919 року на засіданні Високої Ради виступив з доповідями про територіальні інтереси своєї країни. Висловлюючи своє бачення вирішення проблеми Закарпаття, він зокрема визнав, що русини Карпат і Галичини належать до одного народу, відзначив пропозиції русинів-українців Закарпаття створити федерацію з ЧСР. В підсумку Е.Бенеш підкреслив, що краю необхідно або й надалі залишатися в межах Угорщини, або на автономному принципі приєднатися до ЧСР. Оскільки при обговоренні русинської проблеми члени комісії відзначили, що Закарпаття раніше не належало до Чехословаччини та України, важливим чинником у визначенні його майбутньої було волевиявлення населення регіону. З метою впливу на настої політиків краю в бажаному для себе напрямку, державні структури ЧСР активізували роботу по досягненню єдності думок на Закарпатті в питанні доцільності включення краю до нової республіки. 13 лютого 1919 року до Ужгорода прибув військовий уповноважений президента ЧСР Ф.Пісецький. Він

.....
.....
познайомив членів Ужгородської Народної Ради з рішенням, прийнятим русинами-українцями в США. Рада погодилась із зазначеним проектом і висловила готовність на основі адміністративної, культурної і господарської автономії приєднати Закарпаття до ЧСР¹⁰.

Сам розвиток подій в Центрально-Східній Європі сприяв входженню Закарпаття до складу Чехословаччини. Проголошена в Угорщині автономна Руська країна залишилась декларацією, ідея приєднання краю до України, висловлена на Хустських зборах 21 січня 1919 року, виявилась нереальною через невизнання мирною конференцією в Парижі самостійності УНР і захоплення її території Радянською Росією і польськими військами.¹¹

Мирна конференція в Парижі з ініціативою американських русинів була ознайомлена представниками АРНР Г.Жатковичем і Ю.Гардошом, які 16 лютого 1919 року прибули до столиці Франції.¹² Вже 28 лютого 1919 року мирна конференція більш докладно розглянула і підтримала проект приєднання Закарпаття до складу ЧСР. При цьому представник США Х.Сеймур так сформулював варіанти державно-правового статусу Закарпаття в складі ЧСР: „створення провінції, чи автономної держави...”.¹³ Саме другої концепції дотримувалась делегація американських русинів, яка 3 березня 1919 року вручила К.Крамаржу детальний проект державно-правового статусу Закарпаття у складі Чехословаччини¹⁴, розроблений Г.Жатковичем з використанням досвіду федеративного устрою США¹⁵. Ідеї проекту Г.Жатковича підтримала і Центральна Руська Народна Рада в Ужгороді, яка 15 травня 1919 року прийняла рішення з визначенням умов входження Закарпаття до складу Чехословаччини. В рішенні ЦРНР стверджувалось: „Русини становлять незалежну державу в Чехо-словацько-руській республіці”. Держава русинів мала стати повністю автономною одиницею в межах федерації. Окрім закордонної політики, оборони, фінансів, вся законодавча і виконавча влада мала належати місцевим автономним органам. Автономна держава русинів-українців як складова частина федерації мала управлятись міністром, якого б призначав президент республіки. З суперечливих питань, згідно з резолюцією, Ліга націй могла приймати рішення, обов'язкове для обох сторін¹⁶.

Концепція державно-правового статусу Закарпаття в складі держави чехів і словаків, підготовлена Г.Жатковичем, не знайшла підтримки у вищого керівництва нової республіки. А політиків русинів-українців в листі до Е.Бенеша Т.Г.Масарик оцінив так: „Це є політичні діти. Я б їм це все дав, але звідки на це взяти грошей. Фінансові ускладнення будуть значні; земля занедбана...”¹⁷. Е.Бенеш, знайомий з позицією американських русинів, не врахував її у пропозиції про форму автономії Закарпаття, представлених 15 травня 1919 року Комісії з чехословацьких справ Паризької мирної конференції. Міністр іноземних справ ЧСР підкреслив, що чехословацький уряд сприймає русинське питання в контексті ставлення до меншин. Міністр іноземних справ стверджував, що Чехословацька республіка складатиметься з декількох областей і русини будуть утворювати одну з них. Передбачалось надання русинам самоврядування з власним сеймом. Е.Бенеш підкреслив, що уряд ЧСР підтримує всі форми, спрямовані до федеральної організації, але не слід, на його погляд, передчасно приймати комплексний план децентралізації держави. Він радив зачекати, поки „у різних областях не буде встановлено певний ступінь культурного та економічного розвитку”. На засіданні було вирішено укласти окремі договір між переможцями і ЧСР з питання гарантій автономії Закарпаття¹⁸.

Після затвердження з деякими поправками (призначення службовців на Закарпатті в міру можливостей з русинів, право звернення до Ліги націй) Верховною Радою (23 травня 1919 року), Радою голів делегацій великих держав (6 серпня 1919 року), концепція державно-правового впорядкування Закарпаття в Чехословацькій республіці, яку розробив Е.Бенеш, була закріплена у міжнародному договорі про статус меншин, підписаному державами Антанти і Чехословаччиною в Сен-Жермені 10 вересня 1919 року¹⁹. Статті договору про статус меншин містили положення, які вимагали від ЧСР, щоб вона на „території русинів на південь від Карпат” в кордонах, визначених головними союзниками і

державами, що об'єдналися, утворила самоуправну одиницю в рамках ЧСР, наділену самим широким самоуправлінням, сумісним з єдністю держави. Територія "русинів на південь від Карпат" повинна була мати самоуправний сейм з законодавчою владою в мовних, освітніх і релігійних справах, а також у всіх інших галузях, які будуть передані йому законами Чехословацької держави. Губернатор краю призначався президентом ЧСР, і повинен був бути відповідальним перед сеймом. ЧСР гарантувала регіону справедливе представництво в загальнодержавному парламенті, але без права голосу у питаннях, наданих сейму краю. Чиновники регіону повинні були бути, при можливості, призначені з місцевих жителів²⁰.

У внутрішньодержавних нормативних нормах статті договору про статус меншин, що стосувались Закарпаття, були включені до "Генерального статуту про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі..." (18 листопада 1919 року) і Конституції ЧСР, прийнятої 29 лютого 1920 року.²¹ На відміну від згаданого договору, який встановлював, що представники від Закарпаття не будуть мати права голосу в питаннях, віднесених до відання місцевого сейму, конституція не містила цього обмежувального положення.²² Однак правовий статус губернатора і сейму Закарпаття передбачав їх повну підконтрольність президенту і Конституційному суду Чехословаччини.²³

Таким чином, розроблена русинами-українцями в США концепція державно-правового статусу передбачала створення автономної закарпатської держави в складі федеративної Чехословаччини. Але в законодавстві ЧСР була закріплена концепція територіальної автономії Закарпаття в складі унітарної держави чехів і словаків. Не були враховані і вимоги русинів щодо територіальних обсягів автономії. Якщо до „Руської країни” в складі Угорщини мали увійти території площею 17 945 кв. км, то автономна Підкарпатська Русь включала тільки 12 617 кв. км. Зокрема Пряшівщина - українська етнічна територія площею близько 4 тисяч кв. км. - була передана під юрисдикцію словацьких адміністративних одиниць²⁴. Головна причина цього полягала в складному процесі становлення багатонаціональної ЧСР. Іредентизм німецької меншини, поляків в Тешині, угорців в Словаччині викликали обґрунтовані сумніви у необхідності застосування принципів федеративного державного устрою. Однак добровільно приєднавшись до ЧСР, закарпатські русини-українці, єдині з її національних меншин, ставали водночас її державотворчим елементом, отримали законодавчо закріплені гарантії територіальної автономії, що забезпечувало Закарпаттю ряд ознак державності²⁵.

Звичайно, концепції державно-правового статусу Закарпаття в складі ЧСР потребують подальшого вивчення. Їх необхідно проаналізувати з врахуванням і досі дискусійного питання намірів керівництва ЧСР щодо Закарпаття (від погляду тимчасової опіки до повної інкорпорації в складі республіки). Також в Україні необхідно видати документи і спогади учасників процесу входження краю до складу держави чехів і словаків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Bartoš M. Masaryk a Podkarpatská Rus. // Podkarpatská Rus. – Bratislava, 1936.; Kadlec K. O právní povaze poměru Podkarpatské Rusi k Republice Československé. // Podkarpatská Rus. – Praha, 1923.; Raušer A. Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice. // Podkarpatská Rus...; Бочковський О.І. Т. Г. Масарик: Національна проблема та українське питання. - Подєбради, 1930.;
2. Мельникова И.Н. Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине в 1919 - 1920 гг. // Учёные записки Института славяноведения. – М., 1951.- Т. IV.; Ганчин В.Ю. Соціально-політичне становище Закарпаття в складі буржуазної Чехословаччини // Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. – Львів, 1985.; Гранчак І., Пальок В. Місто над Ужем. – Ужгород, 1973. – С. 99.;
3. Klimko J. Politické a právne dejiny hraníc predmníchovskej republiky (1918-1938). – Bratislava, 1986.; Ванат. І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918-1938). - Пряшів, 1979.; Laco K. Ustava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR. – Bratislava, 1966.; Mosný P. Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia. - Bratislava, 2001.; Šolle Z. Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání // Vzájemna neoficiální korespondence T.G.Masaryka s Eduardem Benešem z doby pařížských mírových jednání (rijen 1918-prosinec 1919). – Praha, 1994.-Česta první.; Česko – slovenská historická ročenka. 1997. Brno.; Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě. - Praha, 1999. – Sv. 1- 2.;
4. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993.; Бисага

Ю. М. Створення підвалин державно-правової політики Чехословаччини в 20-х роках ХХ століття. - Ужгород, 1997.; Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді - К., 1997.; Віднянський С.В. Політичні процеси в Закарпатті // Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. - К., 2003. - Т. 5.; Ліхтей І.М. Проблема Закарпаття в Чехословацькій конституції 1920 року // Нариси історії Закарпаття. Т. II. - Ужгород, 1995. - С. 120.; Лемак В. Закарпаття у державно - правовій системі Чехословацької Республіки (1919 -1939 рр.): Автореферат дис...к.ю.н. - К., 1996.; Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918 - 1939). - Львів, 2002.; 5. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948 рр.). - Ужгород, 1994.; Маркусь В. Політично - правова еволюція Підкарпатської Русі в Чехословаччині (1919 - 1939). // *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939 pp.)*. - Prešov, 2000.; Pop I. *Rusínská společnost na rozcestí // Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus.* - Praha, 1999.; Стерчо П. Карпато - українська держава. - Львів, 1994.; Химинець Ю. Тернистий шлях до України. - Ужгород, 1996.; Шандор В. Закарпаття, історично - правний нарис від ІХ ст. до 1920. - Нью - Йорк, 1992.; 6. Pop I. *Rusínská společnost na rozcestí...* - S. 31- 32.; Raušer A. *Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice.* // *Podkarpatská Rus.* - Bratislava, 1936. - S.62 63.; Магочій П.Р. Вказана праця... - С.54-55.; Švorc P. *Podkarpatský Rusíni a ich vyrovnanie sa s česko - slovenskou štátnosťou // Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve Střední Evropě.* - Praha, 1999. - Sv. 1.- S. 194.; Šolle Z. *Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání...* -S. 51.; 7. Болдижар М, Болдижар С. Державність на Закарпатті: Події, факти, оцінки. - Ужгород, 2003. - С. 180 - 181.; Ванат. І. Названа праця. -С. 53.; 8. Gonč V. *Autonomie Podkarpatské Rusi jako problém úrovně práva a právního myšlení.* // *Česko - slovenská historická ročenka.* 1997. Brno. S. 79.; Ванат. І. Названа праця. -С. 56 - 57.; 9. Ванат. І. Вказана праця. -С. 70.; Магочій П.Р. Названа праця. - С. 60, 219.; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Частина II. - Ужгород, 1996.-С. 8-9.; 10. Ганчин В.Ю., Петрище П.А. Питання Закарпаття на Паризькій мирній конференції 1919 року // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ. (1918 - 1945). - Ужгород, 1995. - С 106.; Болдижар М, Болдижар С. Вказана праця. - С. 11.; Химинець Ю. Названа праця. - С 55.; 11. Švorc P. *Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR...* - S. 47.; 12. Raušer A. *Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice...* - S.68.; 13. Kolář F. *Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci.* // *Česko - slovenská historická ročenka.* 1997. Brno. S. 65.; 14. Ванат. І. Названа праця. - С. 82 - 83.; 15. Pop I. *T.G.Masaryk a otázka Podkarpatské Rusi v závěru první světové války a v době Pařížské mírové konference.* // *První světová válka, moderní demokracie a T.G.Masaryk.* - Praha, 1995. -S. 241.; 16. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. - Ужгород, 1993. - С. 36-37.; Švorc P. *Podkarpatský Rusíni a ich vyrovnanie sa s česko - slovenskou štátnosťou...* - S. 196.; Ванат. І. Названа праця.-С. 92-94, 118.; 17. *Vzajemna neoficiální korespondence T.G.Masaryka s Eduardem Benešem z doby parizských mírových jednání (říjen 1918-prosinec 1919).* - Praha, 1994. - Česta druhá. - S. 312.; 18. Kolář F. *Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci...* - S. 66 - 67.; 19. Ванат. І. Вказана праця. - С. 100.; 20. Державний архів Закарпатської області в м. Берегово (далі - ДАЗО). - Ф. 29. - Оп. 3. - Спр. 2. - Арк. 15; Спр. 595. - Арк. 29 - 30.; 21. ДАЗО. - Ф. 29. - Оп. 3. - Спр. 595. - Арк.. 28 - 30; Ф. 12. - Оп. 1. - Спр. 13. - Арк. 2 - 3.; 22. Laco K. *Ustava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR...* - S. 429.; 23. Laco K. *Ustava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR...* - S. 426 - 427.; Ліхтей І.М. Проблема Закарпаття в Чехословацькій конституції 1920 року... - С. 120.; 24. ДАЗО.-Ф.29.-Оп. 3.- Спр. 595. - Арк. 28.; Бенедек А.Ш. *Risiny, gens fidelissima.* - Ужгород, 2001. - С. 115.; 25. Віднянський С.В. Політичні процеси в Закарпатті.- С. 635.

А.В. Войнаровський

ОПІР СТАНОВЛЕННЮ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ В ПОЛЬЩІ У 1944 – 1948 РР.

Розвиток країн Східної Європи після Другої Світової війни – це історія зародження, утвердження і розпаду політичних режимів радянського типу, основою яких була монополярна влада комуністичних партій, які здійснювали всеохоплюючий контроль за всіма сферами життя суспільства.

Особливий інтерес викликає доля польського народу – народу, котрий характеризувався несприйняттям комуністичної ідеології, де проявлялись сильні антиросійські настрої, високі почуття національної гідності та прагненням відновити втрачену в роки війни незалежність. Однак, незважаючи на антикомуністичні настрої більшості населення, протягом 1944-1948 рр. в Польщі встановлюється радянська модель тоталітаризму. Насадження прорадянського режиму пояснюють кількома чинниками – радянською військовою присутністю, зовнішньополітичними факторами, неузгодженістю дій політичних сил, соціальними катаклізмами внаслідок Другої світової війни. Проте, важливим та унікальним явищем в даній ситуації є досвід боротьби поляків проти становлення адміністративно-командної системи. Адже саме він став важливим підґрунтям для подолання